

J. U. Shcheglov, L. G. Babenko, N. A. Nikolina and some others are analyzed in detail. Both basic principles as well as concrete procedures of conceptual analysis are compared with the aim of working out our own approach to the study of the poetic picture of the world. The choice of methods of conceptual analysis as the subject of the work is presupposed by the search of objective method which can give the opportunity to solve the complicated problem of understanding and interpretation of a literary text. On the basis of works mentioned above the interconnection of such notions as: the picture of the world, the conceptual picture of the world, poetic picture of the world is considered. The work done generalizes experience of a number of linguists as to the conceptual picture of the world of a literary text (texts).

Key words: picture of the world, conceptual picture of the world, language picture of the world, poetic picture of the world, algorithm.

Стаття поступила в редколлегию
14.04.2014 р.

УДК 81

Христина Пірська

Соціокультурні аспекти впливу гендеру на метафору

У статті здійснено короткий огляд наукового доробку в західному та російському мовознавстві, який стосується вивчення образних засобів у взаємозв'язку із соціокультурною категорією статі. Описано основні результати попередніх досліджень. Проілюстровано соціальні чинники, що впливають на вибір образних засобів. Наведено аргументи, які підтверджують гіпотезу нашого дослідження. Представлено основні етапи його проведення, принципи вибирання фактичного матеріалу та його класифікації.

Ключові слова: гендер, метафора, метафорична номінація, метафорична модель, гендерна маркованість.

Постановка наукової проблеми та її значення. Так само як кожна культура має певний спосіб сприйняття та організації світу, що віддзеркалюється в мові, так і соціокультурне поняття *гендер* накладає відбиток на мову, сприйняття і систему цінностей. Соціологи, культурологи і лінгвісти давно довели, що гендер – це впливовий чинник нашого світобачення, що поєднує в собі три аспекти: біологічний, соціальний та символічний або культурний.

Мова як явище соціальне відображає всі стереотипи, що склалися впродовж існування людства. У кожному суспільстві існує поділ на групи за певним критерієм. Ми належимо до певних етнічних груп, проживаємо в різних географічних регіонах, працюємо в різних сферах, і це все, як зазначають антропологи, соціологи, культурологи, лінгвісти та інші вчені, впливає на те, як ми спілкуємося, і на мову загалом. І, власне, у мові виявляються відмінності, що існують у тих чи тих соціальних групах. Оскільки чоловіки й жінки належать до різних соціальних груп і, відповідно, виконують різні соціальні ролі, то в мові існують чоловічі та жіночі мовленнєві моделі. Так, на всіх мовних рівнях наявна гендерна дихотомія. Існування таких моделей на всіх рівнях мови дає змогу говорити про відмінності у творенні та вживанні метафор чоловіками та жінками. За Z. Kövecses, якщо метафори справді розкривають, а інколи є основою нашого досвіду, то можна припустити, що метафори – і концептуальні, і лінгвальні – відрізнятимуться в різних соціальних групах [14]. На підтримку цієї гіпотези наводимо спостереження W. M. O'Varr та J. M. Conley, які, аналізуючи комунікацію американських інвестиційних кіл, виявили велику кількість спортивних метафор, а також те, що чоловіки частіше використовували їх у спілкуванні, аніж жінки. Якщо жінки й застосовують такі метафори, то лише для того, щоб позиціонувати себе як повноцінних членів суспільства, у якому здебільшого домінують чоловіки [12].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Останні три десятиліття дослідження метафори було одним зі стрижневих питань когнітивної лінгвістики. Концептуальна теорія метафори стала поворотним моментом у вивченні цього явища та розглядає його як спосіб мислення та пізнання. Ця теорія дала поштовх до появи концепції первинних (*primary*) метафор (J. Grady), нейронного моделювання (G. Fauconnier, J. Feldman, J. Grady, M. Johnson, S. Narayanan), теорій концептуальної інтеграції

(G. Fauconnier, M. Turner), категоріального зсуву (S. Glucksberg), розвитку метафори (D. Gentner), а також дослідження метафори в культурному аспекті (Z. Kövecses). Із появою нових комп'ютерних технологій когнітивну метафору стали досліджувати за допомогою корпуснобазованих методів (A. Deignan, S. Gries, P. Hanks, M. Hilpert, V. Koller, J. Martin, E. Semino, A. Stefanowitsch).

Мета й завдання цієї статті – проаналізувати науковий доробок, що стосується дослідження процесів метафоризації з позицій зарубіжної гендерної лінгвістики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У лінгвістиці існують численні роботи, у яких приділено увагу вивченню метафори чи гендеру, але лише незначна їх кількість присвячена дослідженню метафори в гендерному аспекті. Вітчизняні науковці та представники східного мовознавства, торкаючися цього питання, акцентують на культурно-символічному характері гендеру, що зумовлює потребу дослідити гендерну метафору. Інакше кажучи, їхню увагу привертає перенесення фізичних і духовних якостей та властивостей, об'єднаних словами жіночність та мужність, на предмети, безпосередньо не пов'язані зі статтю. Отже, ділянка-джерело звертається до реальних чоловіків і жінок, образність метафори дає змогу застосовувати її щодо різних об'єктів, які виступають ділянкою-ціллю, а характеристики, що стосуються маскулітності та фемінності, стають основою порівняння. Зазначимо, що низка робіт, які розкривали питання метафори у світлі гендерних теорій, спрямована на пошук і дослідження гендерно-маркованих метафор, зокрема виявлення проявів гендерних стереотипів. Як зазначають P. Eckert та S. McConnell-Ginet, у значній кількості досліджень метафори це явище розглядають відсторонено від процесу творення та інтерпретації, незважаючи на те, хто її творить, і для яких цілей [12].

Дослідженню конструювання гендеру за допомогою метафор у західному мовознавстві присвячено роботи V. Koller, K. Anderson Vasby, K. Horn Sheeler, K. Ebeling, S. Schmitz, B. Bock von Wülflingen. Так, V. Koller спрямовує свої дослідницькі зацікавлення на вивчення гендерних стереотипів у процесі метафоризації в діловому дискурсі засобів масової інформації та його когнітивного впливу. Вона наголошує на переважанні *метафори війни й еволюційної боротьби* та проводить аналіз негативного впливу таких метафор і пропонує свої менш агресивні відповідники. Також дослідниця аналізує соціокультурні та ідеологічні функції метафори й упроваджує поняття маскулінізованих метафор, до яких, власне, і відносить *метафору війни*, оскільки війна асоціюється більше із чоловіками і її вважають чоловічою «діяльністю». V. Koller наголошує на пошуку гендерно-нейтральних метафор для зменшення негативного, а подекуди й агресивного впливу медіа-дискурсу, який, зі свого боку, відіграє далеко не останню роль у моделюванні людської поведінки [13].

K. Anderson Vasby та K. Horn Sheeler у книзі «Governing Codes: Gender, Metaphor, and Political Identity» досліджують метафору в політичному дискурсі. Зокрема, науковці проаналізували те, як жінки-політики вживають метафори для досягнення своїх прагматичних і політичних цілей та як метафори впливають на формування особистості жінок-лідерів [11].

Низку інших робіт присвячено гендерним відмінностям уживання концептуальних метафор та їх функціям у політичному дискурсі на матеріалі промов політиків Німеччини (V. Koller, E. Semino), Італії (E. Semino, V. Koller, G. Philip), США (K. Ahrens, S. Yat Mei Lee) та Ірландії (E. Hidalgo Tenorio). Цікавими також є вивчення відмінностей процесу метафоризації на матеріалі політичних дебатів, у яких боролися представники різних статей, у Великій Британії (J. Charteris-Black), Німеччині (A. Stefanowitsch, J. Goschler) і США (K. L. Adams).

Дослідження метафори у взаємозв'язку з категорією роду в Росії здійснювали М. Кронгауз, А. Шахмайкіна, Н. Янко-Триніцька. Представник російського мовознавства А. Дудецька, яка в дисертаційній роботі аналізувала гендерну специфіку комунікативної поведінки німецьких політичних діячів, серед найчастотніших лінгвостилістичних засобів і прийомів у жанрі «інтерв'ю» називає метафору. Це пояснюється тим, що політики намагаються в експресивній формі донести до аудиторії інформацію про стан справ у межах країни та закордоном, а також надати оцінку характеристику своїм політичним супротивникам. Окрім цього, застосування образних засобів підсилює прагматичний потенціал саморепрезентації політика. Згадане дослідження засвідчило, що індекс частотності вживання метафор становить 53 % від загальної кількості вживань тропів. Аналіз виявив сім її основних типів відповідно до тематичної віднесеності: *театральна, соматична, міфологічна, машинна, метафора боротьби, будівництва, погоди*. Спостережено, що власне чоловічими є *театральна* та *соматична* метафори, а жіночою – *метафора погоди*. Серед інших тематичних груп дослідниця гендерних відмінностей не виявила [3].

Науковці російської мовознавчої традиції (З. Резанова, О. Комісарова), чії роботи стосуються вивчення гендерної метафори, розглядають метафоричні номінації людини як один зі способів моделювання гендерних опозицій. Предмет їхнього зацікавлення становлять метафоричні моделі, у яких ділянкою-джерелом є *людина, чоловік, жінка*. Дослідниці вважають, що до гендерних метафор треба віднести метафоричні номінації людини, у яких маркується типова характеристика чоловічих і жіночих якостей людини [9]. Вони поділяють метафори на **гендерно немарковані**, тобто такі, що в переносному значенні позначають людину на підставі образного уподібнення явищам із різних концептуальних сфер за єдиним набором ознак при віднесенні метафоричного імені до чоловіка й жінки. Інакше кажучи, виявляють однакові характеристики як під час номінації жінок, і чоловіків. **Жорстко марковані гендерні метафори** в переносному значенні образно характеризують або чоловіка, або жінку, і на основі образного уподібнення явищам різних концептуальних сфер актуалізують специфічно чоловічі або специфічно жіночі якості. **Нежорстко гендерно марковані метафори** в переносному значенні позначають людину на підставі образного уподібнення явищам різних концептуальних сфер, при цьому або актуалізують специфічно жіночі чи специфічно чоловічі якості під час контекстного віднесення до чоловіків і жінок, або гендерної відмінності стираються [9]. Проведений аналіз виявив, що набір ділянок-джерел, які використовуються для образної номінації чоловіків та жінок, є однаковим, однак метафоричні моделі характеризуються різним ступенем продуктивності при моделюванні концептосфер *людина, чоловік, жінка* [9].

Окрім цього, О. Комісарова на матеріалі зооморфних метафор ілюструє відмінності в приписуванні оцінних характеристик людині, таких як зовнішній вигляд, характер поведінки та руху, фізична сила [4].

Гендерний аспект дослідження метафори у вітчизняному мовознавстві представлений незначним доробком. Зокрема, такі дослідники, як М. Варикаша [1], О. Дорош [2], Т. Лук'янова [5], А. Мартинюк [6], А. Птушка [8], Т. Рудюк [10], лише частково вивчають це питання у своїх роботах.

Ми ставимо собі за **мету** дослідити національно-культурні та гендерні особливості метафоризації в сучасному художньому дискурсі. Основне **завдання** – виявити та проаналізувати метафоричні принципи, структурно-семантичні моделі, що застосовують автори-чоловіки й автори-жінки в сучасному художньому дискурсі, представленим соціально-психологічними романами, а також здійснити зіставний аналіз процесу метафоризації в гендерному аспекті, дослідити вплив гендеру на вибір образних засобів та визначити домінуючі метафоричні моделі, наявні у творах сучасних українських письменників і письменниць. Нашу гіпотезу частково також ґрунтовано на результатах асоціативного експерименту, провів С. Мартінек, показавши різні реакції на стимули в чоловіків та жінок. Раніше здійснений нами статистичний аналіз на матеріалі українського художнього дискурсу довів, що концепти, для вербалізації яких використано метафору, письменників та письменниць відрізняються. Дослідження засвідчило, що частково відрізняються й метафоричні моделі в авторів-чоловіків і жінок.

Матеріал добирається методом суцільної вибірки. До метафор зараховуємо всі художні засоби, ґрунтовані на переносному використанні лексики, без їх жорсткої диференціації. За основу візьмемо семантичну класифікацію В. Москвіна. Згаданий дослідник пропонує вивчати метафору за ділянкою-джерелом, що дає змогу визначити метафори як анімалістичні (зооморфні), просторові (орієнтаційні), машинні та інші, за ділянкою-ціллю, за ступенем змістової віддаленості ділянки-джерела та ділянки-цілі, за ступенем цілісності внутрішньої форми. Останнє є підставою, щоб стверджувати говорити про живі, ослаблені та мертві метафори, а також оказіональні й узуальні. За рівневою віднесеністю одиниці, що містить метафоричний образ, В. Москвін розмежовує словесні, фразові й текстові. Також науковець пропонує досліджувати одиниці за частиномовною належністю, однак, на нашу думку, цей спосіб не дасть інформативних результатів про особливості певної культури. Окрім цього, аналіз кількості одиниць-носіїв метафорично образу дає змогу виокремити прості та розгорнуті метафори [7].

Наше дослідження передбачає такі основні етапи:

- 1) вибирання фактичного матеріалу дослідження через пошук метафор урочну з художніх творів на соціально-психологічну тематику;
- 2) приведення фактологічної бази до уніфікованої електронної форми;
- 3) семантичний та структурний аналіз даних;

- 4) виявлення основних концептів, що слугують джерелом метафоризації;
- 5) зіставний аналіз здобутих результатів у гендерному аспекті;
- 6) пошук культурних особливостей у використанні й творенні образних засобів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. До сьогодні у вітчизняному мовознавстві не проводили зіставних досліджень «жіночих» і «чоловічих» метафор на матеріалі соціально-психологічної художньої прози трьох мов та, відповідно, трьох різних культур, більшість таких студій було спрямовано на англomовний дискурс і метафору комплексно не розглянуто в аспекті гендерної теорії. Отже, огляд зарубіжної наукової літератури засвідчив недостатню увагу та незначну кількість досліджень стосовно питань гендерних відмінностей у вживанні метафор представниками різних статей. Під час попереднього зіставного аналізу підкорпусів «жіночих» і «чоловічих» метафор виявлено певні відмінності в метафоризації та перспективність такого підходу для подальшого дослідження специфіки метафоризації з погляду гендеру.

Джерела та література

1. Варикаша М. М. Гендерний дискурс у літературі NON-fiction (на матеріалі щоденників письменників першої половини ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / М. М. Варикаша. – К., 2009. – 20 с.
2. Дорош О. О. Лінгвокогнітивний і комунікативний аспекти авторського жіночого мовлення в романах Маргеріт Дюрас : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / О. О. Дорош. – К., 2006. – 20 с.
3. Дудецкая А. Н. Гендерная специфика коммуникативного поведения немецких политических деятелей : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Н. Дудецкая. – Волгоград, 2009. – 24 с.
4. Комиссарова О. В. Гендерная оппозиция в отражении русской зооморфной метафоры [Электронный ресурс] / О. В. Комиссарова // Язык и культура : науч. журн. – Томск : Изд-во ТГУ, 2009. – № 4. – С. 33–39. – Режим доступа : <http://www.lib.tsu.ru/mminfo/000349304/08/image/08-033.pdf>
5. Лук'янова Т. Г. Вільні атрибутивні словосполучення як засіб об'єктивації гендерних стереотипів (на матеріалі сучасного британського газетного дискурсу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. Г. Лук'янова. – Х., 2009. – 20 с.
6. Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англomовного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. П. Мартинюк. – К., 2006. – 40 с.
7. Москвин В. П. Русская метафора. Очерк семиотической теории : монография / В. П. Москвин. – [2-е изд.]. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 184 с.
8. Птушка А. С. Об'єктивація гендерних стереотипів у текстах англomовних анекдотів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. С. Птушка. – Х., 2008. – 20 с.
9. Резанова З. И. Метафора в моделировании гендерных оппозиций: методика, анализ, типология [Электронный ресурс] / З. И. Резанова, О. В. Комиссарова // Язык и культура : науч. журн. – Томск : Изд-во ТГУ, 2012. – № 2. – С. 80–90. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/metafora-v-modelirovanii-gendernyh-oppozitsiy-metodika-analiz-tipologiya>
10. Рудюк Т. В. Вербалізація концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Рудюк. – К., 2010. – 20 с.
11. Anderson Vasby K. Governing Codes: Gender, Metaphor, and Political Identity / K. Anderson Vasby, K. Horn Sheeler. – Lexington Books, 2005. – 243 с.
12. Eckert P. Language and Gender / P. Eckert, S. McConnell-Ginet. – Cambridge : University Press, 2003. – 366 s.
13. Koller V. Metaphor and Gender in Business Media Discourse. A Critical Cognitive Study / V. Koller. – Palgrave macmillan, 2004. – 244 с.
14. Kövecses Z. Metaphor in Culture. Universality and Variation / Z. Kövecses. – Cambridge : University Press, 2005. – 314 s.

Пирская Кристина. Социокультурные аспекты влияния гендера на метафору. В статье проведен краткий обзор научных исследований в западном и российском языкознании, касающихся изучения образных средств во взаимосвязи с социокультурной категорией пола. Описаны основные результаты предыдущих изысканий. Проиллюстрированы социальные факторы, влияющие на выбор образных средств. Приведены аргументы, которые подтверждают гипотезу нашего исследования. Представлены основные этапы его проведения, принципы выборки исследовательского материала и его классификации. Данный обзор показал, что поднятый нами вопрос не достаточно освещен в зарубежной лингвистике. Особенно, если речь идет об одновременном кросскультурном и гендерном анализе процесса метафоризации в современном художественном дискурсе.

Кроме того, множество фактов свидетельствуют о вероятности наличия таких отличий в речи авторов-мужчин и женщин. Это подтверждается не только выводами из предыдущих исследований, но и проведенным нами ранее статистическим анализом.

Ключевые слова: гендер, метафора, метафорическая номинация, метафорическая модель, гендерная маркированность.

Pirska Khrystyna. Sociocultural Influences of Gender on Metaphors. This article provides a short overview of the scientific researches in Western and Russian linguistics, concerning the study of the tropes in correlation with sociocultural notion of gender. The main results of the previous researches are discussed. Social factors that influence the choice of figurative means are illustrated. The arguments, which confirm the hypothesis of our research, are provided. The main stages of our research are represented as well as the principles of the factual material gathering and its classification. The given overview showed that foreign linguists pay not enough attention to the raised issue, especially when we speak about simultaneous crosscultural and gender analysis of the metaphorisation process in contemporary literary discourse. Moreover, a lot of facts indicate the possibility of such differences in male and female writers' speech. It is confirmed not only by the results of previous researches but also by the results of our previous statistical analysis.

Key words: gender, metaphor, metaphorical nomination, metaphorical model, gender marking.

УДК 811.112.2'37

Лариса Рись

Когнітивні аспекти семантики іменникових композитів-бахуврихі (ІКБ) в сучасній німецькій мові

У статті проаналізовано один із видів іменникового словоскладання в німецькій мові – композити-бахуврихі, які потрактовано в когнітивному ракурсі як засіб вербалізації результатів метонімічного осмислення дійсності. ІКБ – складні іменники із значенням посесивності, у яких людина, тварина чи предмет метонімічно називаються за характерною ознакою. Такі утворення екзоцентричні, вони експліцитно не виражають денотат. У роботі здійснено фреймове моделювання структур знання, вербалізованих складниками ІКБ.

Ключові слова: іменниковий композит (ІК), іменниковий композит-бахуврихі (ІКБ), екзоцентричний композит, фрейм, фреймове моделювання.

Постановка наукової проблеми та її значення. Екстраполяція когнітивної парадигми на словотвірні одиниці дає підстави розглядати їх як вербалізатори ментальних конструктів, які опередмечують знання про об'єкти номінації. Когнітивний підхід дає змогу простежити ментальні операції, що застосовують при обробці інформації про позначене, механізми відображення частини знань про об'єкт номінації в номінативній структурі похідної одиниці. Особливість іменникових композитів (ІК) – експліцитне вираження в їхній номінативній структурі родової належності позначеного предмета чи явища, здатність докладніше порівняно з афіксами представити денотат за допомогою другого безпосереднього складника (ДБС) (порівняємо нім. *Nagetier* і укр. *гризун*). Відбувається категоризація позначуваного не лише на словотвірному рівні (за допомогою словотвірної моделі), а й на лексичному, оскільки класифікатором виступає повнозначна лексема – ДБС композита. Така лексема має ознаки роду й водночас сигналізує про їхню присутність і в позначеному.

У низці композитів ДБС не виражає родового поняття через його метонімічне чи метафоричне переосмислення або переосмислення всього композита. Наприклад, ІК *Ohrwurm* має такі значення: 1) *kleines, besonders in Ritzen und Spalten lebendes, meist braunes Insekt mit kurzen Vorderflügeln*; 2) *(veraltend abwertend) Schmeichler, Kriecher*; 3) *(ugs.) Lied, Schlager, Hit, der sehr eingängig, einprägsam ist* [8]. Уже в першому прямому значенні ІК називає комаху кліщак, або рогачка, що не належить до класу, вираженого ДПС (черв'як). В інших двох значеннях відбувається метафоричне переосмислення ІК на основі його внутрішньої форми (значень компонентів номінативної структури): дехто/дещо, що, як «черв'як», забирається у вухо – 2) улесник, підлиза й 3) нав'язлива мелодія. Такі композити називають екзоцентричними, які у філологічній літературі розуміють як такі утворення, які експліцитно не виражають позначуваний денотат, їхнє значення не виводиться із семан-